

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК НАПРЯМ ПОДОЛАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Федотова Ю.В.

Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Досліджено методи регіональної політики розвинених країн світу, спрямовані на подолання диспропорційності регіонального розвитку. Здійснено теоретичний аналіз способів зменшення рівня диспропорційності через посилення конкурентних позицій регіонів України шляхом кластеризації. Представлено три основні підходи до кластеризації економіки: американський, британський і скандинавський. Проаналізовано синергетичний ефект кластерів, в якому особливе місце займає соціальний синергетичний ефект. Наведено конкурентні переваги кластерних об'єднань і виявлено вплив функціонування кластерів на економічну ситуацію у регіоні.

Ключові слова: старопромисловий регіон, кластер, ефект масштабу, синергетичний ефект, синтелектика.

Постановка проблеми. Особливістю сучасних процесів глобалізації є посилення регіональних протиріч, які вже не мають локального характеру, а отже, вирішення цієї проблеми стосується наднаціонального рівня. Це призвело до появи нових підходів до регулювання диспропорційності і відмови від політики нівелювання, за якої штучно стримувався розвиток одних регіонів та стимулювався розвиток інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не викликає сумнівів необхідність розробки заходів щодо зменшення рівня нерівномірності розвитку регіонів. Вирішенню цього вкрай важливого питання присвятили роботи сучасні вітчизняні економісти-дослідники [1-6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазвичай механізми підтримки та стимулювання розвитку депресивних регіонів зводяться до розподілу і перерозподілу бюджетного фінансування, що не є наслідком активізації внутрішнього регіонального потенціалу. Крім того, для вирівнювання розвитку регіонів розробляється модель регіональної політики, що визначає характер та цілі регулювання внутрішнього розвитку за допомогою прямого чи непрямого державного втручання.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі наявних способів зменшення рівня диспропор-

ційності регіонального розвитку шляхом посилення конкурентних позицій регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Ретроспективне дослідження діяльності уряду розвинених країн світу дозволяє систематизувати найефективніші методи регіональної політики [1, с. 20].

Так, регіональна політика тридцятих років минулого століття Великобританії була націлена на фінансування приватного сектору, надання податкових пільг підприємцям, підготовку території для промислового освоєння і трудової міграції – пересування робочої сили із депресивних регіонів у більш економічно розвинені. Поряд із тим, на початку 80-х років уряд Великобританії розпочав впровадження програм щодо інтенсифікації розвитку сфери послуг у депресивних регіонах. Одним із напрямків цієї програми була відмова від регіональних дотацій і надання підтримки малому бізнесу. Слід зауважити, що найбільш дієвими інструментами розвитку регіону стали інвестиційні стимули, а саме: кредити, селективна допомога, надання преференцій.

Іншим прикладом є регіональна політика США, яка ґрунтувалась на використанні методів програмно-цільового планування із наступною децентралізацією. Одними із заходів цієї програми були: поступове послаблення державного контролю за розвитком регіонів, скорочення субсидування за цільовими програмами і фінансування лише

соціальних програм, розширення кола повноважень місцевих органів. Така політика спричинила значний бюджетний дефіцит серед штатів. З метою вирішення цієї проблеми уряд США впровадив систему бюджетного фінансування окремих секторів економіки у депресивних регіонах, де основна частина фінансування з федерального бюджету була спрямована на субсидування і кредитування заходів із раціонального використання ресурсів і охорони навколишнього середовища, розвитку промисловості і сфери надання податкових і амортизаційних пільг.

Цікавим є приклад Франції, у якій важливим механізмом функціонування системи територіального розвитку є планові контракти «держава – регіон». У цих контрактах головний акцент зроблено на підготовку регіонами обґрунтованих документів для заключення угод з державою. Важливим є те, що перевагу мають ті контракти, де передбачено підвищення рівня зайнятості і соціальної допомоги, тобто соціальні контракти.

Для регіонів України характерною є значна нерівномірність індустріального розвитку. Особливе місце у цій проблемі займають старопромислові регіони (наприклад, Дніпропетровська і Запорізька області та ін.), що характеризуються: акумулюванням промислових фондів, високим рівнем індустріального розвитку, наявністю значного контингенту спеціалістів певної галузі та достатньою науково-конструкторською і проектно-конструкторською базою.

Специфічним є те, що у цих регіонах діють лише окремі високотехнологічні підприємства, які лише у незначному ступені залучені у відтворювальний процес і не мають істотного впливу на загальні соціально-економічні показники території.

Найважливішою проблемою таких регіонів є високий ступінь зношеності основних виробничих фондів та невідповідність їх технічного рівня світовим вимогам, а отже й можливості виготовлення конкурентоздатної продукції і орієнтації на світовий ринок. Головним завданням у цьому випадку є ліквідація бар'єрів підприємницької діяльності.

І. В. Хаджинов акцентує увагу на тому, що у літературі старопромислові регіони за своїми характеристиками ототожнюються з депресивними. Перспективи їхнього розвитку пов'язують з традиційною спеціалізацією. Основними важелями прогресу є, як правило, зовнішні фактори, такі як: залучення іноземних і вітчизняних інвестицій, оптимізація системи оподаткування та ін. Як зазначає автор, такі заходи є дієвими та обов'язково призведуть до позитивного результату, однак відсутність актуалізації наявних внутрішніх резервів самої території на основі впровадження заходів світового досвіду, неминуче призведуть до нетривалого результату [2, с. 75].

У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» зазначено, що «для подолання депресивності території центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики за участю інших центральних органів виконавчої влади, відповідних місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, розробляється відповідна програма», яка являє собою «комплекс заходів (робіт) правового, організа-

ційного, економічного, фінансового, соціального спрямування, орієнтованих на подолання депресивності конкретної території, у забезпеченні яких задіяні фінансові та інші ресурси держави і регіону» [3, ст. 11].

Наявні інструменти стимулювання регіонального розвитку передбачають, що головним джерелом фінансування, як правило, є кошти державного й частково місцевих бюджетів. Однак досвід інших країн свідчить, що більш ефективними інструментами стимулювання регіонального розвитку є опосередковані, спрямовані на створення сприятливих рамкових умов для розвитку приватного бізнесу.

Одним із таких інструментів є кластерна форма взаємодії суб'єктів господарювання, яка сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіонів, посиленню їхнього економічного потенціалу і, в результаті, призводить до економічного зростання.

Останніми роками існує підвищений інтерес до проблеми кластеризації економіки, який пов'язаний із відомим позитивним досвідом створення кластерів у економіках розвинених країн світу. Описані у літературі приклади функціонування кластерних структур доводять стійку ефективність кластерного підходу у підвищенні конкурентоспроможності економіки не тільки окремих регіонів, а й країни в цілому. Саме тому кластерні ініціативи сьогодні є базовою складовою стратегій розвитку багатьох країн світової економіки.

Дослідники проблематики кластероутворення виділяють три основні підходи до кластеризації економіки [4, с. 67]. Акцент першого, американського підходу, засновником якого по праву можна вважати Майкла Портера, концентрується у прикладних аспектах реалізації напрямів підвищення конкурентоспроможності. Згідно цього підходу, промислові і регіональні кластери є основою конкурентоспроможності окремих країн і регіонів.

Другим підходом є британський, представники якого вважають, що виникнення кластерів спричинене міжнародними поділом праці між розвиненими країнами і тими, що розвиваються, а також способами організації виробництва.

Ідея скандинавського підходу полягає у тому, що основними рушійними силами кластеризації економіки, і, як наслідок, підвищення її конкурентоспроможності, є знання та освіта.

Виділяють три основних різновиди кластерних структур:

1) кластери з регіонально обмеженою формою економічної діяльності всередині споріднених секторів, зазвичай прив'язані до наукових установ (НДІ, ВНЗ);

Прикладом такого типу кластерів є Kharkiv IT-Cluster, який виступає в формі громадської неприбуткової організації, в межах якої об'єднуються компанії у сфері інформаційних технологій, розробки програмних продуктів та програм, які за підтримки органів місцевої влади та вищих навчальних закладів реалізують програму проведення комплексних змін до IT-екосистеми міста.

Іншим прикладом є Львівський IT Кластер (Lviv IT Cluster), який має наступні цілі: презентація Львова як міста можливостей для

кар'єрного зростання і ведення бізнесу, а також центру розвитку галузі ІТ на міжнародному та національному рівні; реалізація освітніх проєктів, які допомагають забезпечити підготовку фахівців відповідно до вимог сучасного працедавця; організація торгівельних місій з різними країнами для налагодження партнерства та пошуку нових клієнтів; налагодження контактів та сприяння співпраці ІТ компаній та кластерів у різних містах задля розвитку ІТ в Україні.

2) кластери з вертикальними виробничими зв'язками у вузьких сферах діяльності, утворені навколо головних фірм або мережі основних підприємств, що охоплюють процеси виробництва, поставки і збуту;

В якості цього типу кластерів виступають: Кластер художніх промислів «Сузір'я» (підприємства художніх промислів Прикарпаття); Кластер еко-агротуризму «Оберіг» (с. Грицеві Шепетівського району); Туристський кластер «Кам'янець» (м. Кам'янець-Подільський); «Кластер деревообробки Полісся Рокитнівщини» (малі деревообробні підприємства Рівненської області); «Транспортно-туристичний кластер «Південні ворота України» (Херсонський регіон) та ін.

3) галузеві кластери у різних видах виробництва з високим рівнем агрегації.

До кластерів такого типу належить Кластер виробництва автомобілів та комплектуючих на базі індустріального парку Соломоново (Закарпатський регіон); «Луганскінвест» (підприємства харчової і легкої промислової Луганського регіону).

Слід зауважити, що специфікою кластерів, на відміну від інших форм об'єднання підприємств, є відсутність необхідності створення нової юридичної особи. Отже, вирішальними стають неформальні зв'язки між його учасниками.

Досліджуючи кластери, слід підкреслити наявність синергетичного ефекту, що виникає у результаті взаємодії його учасників. Ефект синергії з'являється, коли результат роботи кожного окремого суб'єкта впливає на загальний результат роботи кластера і навпаки. Його важко визначити кількісно, тому джерела виникнення синергії поділяють на чотири основні категорії: збільшення доходів; зниження витрат; скорочення податкових відрахувань; зниження обсягу додаткових інвестицій.

Поряд із описаними видами синергетичних ефектів, під час взаємодії учасників кластера з'являється соціальний синергетичний ефект, який чинить позитивний вплив на економіку регіону. Механізм появи цього ефекту наступний: інвестиції, вкладені у кластер, сприяють додатковому приросту капіталовкладень у інші галузі економіки як у межах регіону, так і на національному рівні, і як наслідок, відбувається тенденція зростання доходів населення у вигляді зарплатної плати.

Поряд із ефектом синергії виділяють ще один специфічний інтеграційний ефект, який має соціальну природу і є результатом співпраці учасників кластерної структури, – це підвищення інтелектуального потенціалу кластеру як системи,

Таблиця 1

Конкурентні переваги кластерних об'єднань

Корпоративний	Результат функціонування кластера	
	Регіональний	Національний
Підвищення ефективності підприємств кластера	Застосування найефективніших форм організації інноваційних процесів, забезпечення сталого економічного розвитку	Створення центрів кристалізації нових форм економічних зв'язків, що виконують роль структуроутворюючих елементів у процесі глобалізації економіки
Взаємодія суб'єктів господарювання на певній території	Створення специфічних економічних відносин, які сприяють економічному зростанню регіону завдяки новим умовам господарювання	Прискорення інтеграційних та глобалізаційних процесів і, відповідно, підвищення конкурентоспроможності
Поява нових можливостей для розробки і реалізації спільної стратегії	Сприяння формуванню привабливого інноваційно-інвестиційного клімату у регіоні	Формування нової моделі економіки, яка характеризується високою конкурентоспроможністю та інвестиційною привабливістю
Рациональне використання всіх видів ресурсів учасниками кластера	Прискорення економічного розвитку регіону	Зростання макроекономічних показників національного господарства
Оптимізація логістичних витрат у межах кластерного утворення	Зростання економічних показників територій і регіонів	Інтенсифікація суспільного виробництва та забезпечення його інноваційного розвитку
Широкий доступ до інноваційних ідей, прогресивних технологій	Вирішення проблем зайнятості, підготовки спеціалістів, розвитку виробничої і соціальної інфраструктури	Активізація інтеграційних процесів
Відсутність жорсткої управлінської вертикалі	Створення конкурентоспроможних територій і регіонів України	Усунення проблем, що гальмують перехід економіки країни на інноваційну модель розвитку
Швидке розповсюдження інновацій, ноу-хау серед підприємств кластера	Сприяння встановленню тривалих і стабільних зв'язків між підприємствами різних галузей регіону	Формування ефективних зовнішньоекономічних зв'язків
Взаємне збагачення практичним досвідом у сфері управління та виробництва	Удосконалення логістичних процесів, економія суспільної праці та ресурсів	Формування національних пріоритетів соціально-економічного розвитку

Джерело: розроблено автором за даними [6, с. 89]

аккумуляції його так званих «творчих елементів». На думку І.М. Данилюк-Черних, «...синтелектика є доповненням синергетики, розглядає процеси і механізми інтелектуальної взаємодії з досягненням синтелектуального ефекту з наступним переходом його в комплексний синергетичний ефект...» [5, с. 150].

У результаті взаємодії працівників кластеру можуть бути отримані наступні результати. По-перше, коли загальний результат є сумою внесків окремих учасників внаслідок поділу загальної задачі на окремі частини. По-друге, можливе невиконання поставленого завдання через появу конфліктів у колективі. Третій варіант – це сумісне вирішення задач шляхом співпраці всіх учасників, об'єднання інтелектуальних зусиль, обміну досвідом та інше.

Отже, враховуючи описані риси кластерної структури, остання є джерелом і фактором економічного зростання територій, у межах якої вона функціонує.

Основна мета кластерної структури полягає у підвищенні конкурентоспроможності його учасників за рахунок комерційного і некомерційного співробітництва, наукових досліджень, інновацій та освіти.

Реалізація кластерного підходу стає пріоритетним напрямом стратегії розвитку проблемних регіонів. Це відбувається шляхом підвищення економічної стабільності проблемних регіонів в умовах конкуренції завдяки наступним тенденціям [6, с. 232]: збільшенню обсягів реалізації продукції; підвищенню експортного потенціалу; зниження товарної та економічної залежності

від імпорту; розвитку міжгалузевої і регіональної кооперації. Національна конкурентоспроможність, яка включає регіональну, визначається можливістю вітчизняних підприємств виготовляти товари і надавати послуги, які користуються попитом на міжнародному ринку. Конкурентні переваги кластерних об'єднань (таблиця 1) є дієвим чинником прискорення процесів кластеризації економіки регіону.

Важливо зауважити, що у кластерній політиці основна увага концентрується на мікро-економічному рівні. Саме це дозволяє врахувати місцеві особливості функціонування і розробляти адресні заходи із прискорення розвитку і підвищення конкурентоспроможності підприємств на базі не тільки наявних, а й створених факторів виробництва, серед яких важливе місце належить висококваліфікованій робочій силі, а також розвиненій інфраструктурі.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи все вищесказане, зазначимо, що кластеризація економіки регіонів відображає світові тенденції інтеграційних процесів і спрямована на підвищення науково-технічних та виробничих можливостей учасників кластерного утворення, їх конкурентоспроможності на національному та світовому ринках.

Завдяки кластеризації формується сприятливе підприємницьке середовище, зростає економічна активність суб'єктів господарювання всіх форм власності, прискорюються інноваційно-інвестиційні процеси, створюються ефективні економічні моделі розвитку виробництва, що, у кінцевому рахунку, зменшує тенденції диспропорційності регіонального розвитку.

Список літератури:

1. Бакуменко В. Д. Механизмы выравнивания асимметрии регионального развития в условиях глобализации / В. Д. Бакуменко, Н. Д. Чалая: [Електрон. ресурс]. – Електронні дані. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/353/Bakumenko_Chalaya_Mekhanizmu.pdf (дата звернення 09.11.2017 р.). – Назва з екрана.
2. Хаджинов І. В. Старопромислові регіони України: тенденції розвитку / І. В. Хаджинов // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2012. – Вип. 1. – Том 3. – С. 72-78.
3. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» N 5463-VI: станом на 02 груд. 2012 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. [Електронний ресурс]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2850-15> (дата звернення 09.11.2017 р.). – Назва з екрана.
4. Мантаева Э. И. Кластер как фактор конкурентоспособности региональной экономики / Э. И. Мантаева, В. С. Голденова, Е. В. Куркудинова // Современная экономика: проблемы и решения. – 2013. – № 11(47). – С. 66-72.
5. Данилюк-Черних І. М. Управління використанням інтелектуального потенціалу людських ресурсів на засадах синтелектики і синергізму / І. М. Данилюк-Черних, В. П. Петренко // Регіональна економіка. – 2011. – № 1. – С. 148-155.
6. Ільчук В. Кластеризація як ефективний засіб модернізації продуктивних сил проблемних регіонів / В. Ільчук, І. Лисенко // Збірник наукових праць ДЕТУТ. – 2015. – Вип. 31. – С. 226-236.

Федотова Ю.В.

Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.М. Бекетова

КЛАСТЕРИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ КАК НАПРАВЛЕНИЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ ДИСПРОПОРЦИОНАЛЬНОСТИ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

Исследованы методы региональной политики развитых стран мира, направленные на преодоление диспропорций регионального развития. Осуществлен теоретический анализ способов уменьшения уровня диспропорций путем усиления конкурентных позиций регионов Украины с помощью кластеризации. Представлены три основных подхода к кластеризации экономики: американский, британский и скандинавский. Проанализирован синергетический эффект кластеров, в котором особое место занимает социальный синергетический эффект. Приведены конкурентные преимущества кластерных объединений и выявлено влияние функционирования кластеров на экономическую ситуацию в регионе.

Ключевые слова: старопромышленный регион, кластер, эффект масштаба, синергетический эффект, синтелектика.

Fedotova Y.V.

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

CLUSTERING THE ECONOMY AS A DIRECTION OF OVERCOMING DISPROPORTIONALITY OF REGIONAL DEVELOPMENT

Summary

The methods of regional policy of the developed countries of the world, aimed at overcoming the disproportions of regional development, are explored. A theoretical analysis of ways to reduce the level of disproportions by strengthening the competitive positions of the regions of Ukraine with the help of clusterization is carried out. Three main approaches to clustering the economy are presented: American, British and Scandinavian. The synergistic effect of clusters is analyzed, in which a special place is played by the social synergetic effect. The competitive advantages of clustered associations are shown and the influence of clusters' functioning on the economic situation in the region is revealed.

Keywords: old industrial region, cluster, scale effect, synergetic effect, synthelectics.